

Bijlage 3. Behandeling van de adviezen bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van de Duitse commandopost 'Lord Farm' uit de Eerste Wereldoorlog in Ledegem

Provincie: West-Vlaanderen

Gemeente: Ledegem, 1ste afdeling, sectie C

Objectnummer: 4.01/36010/631.1

Dossiernummer: 4.001/36010/101.1

Omschrijving:

Duitse commandopost 'Lord Farm' uit de Eerste Wereldoorlog, Industrieweg zonder nummer

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel,

20 DEC. 2016

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS

1. Adviezen uitgebracht voorafgaand aan de voorlopige bescherming

1.1. Adviezen uitgebracht door de departementen en agentschappen van de beleidsdomeinen RWO, LNE, MOW en LV

1.1.1. Beleidsdomein Ruimtelijke ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

1.1.2. Beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

Het departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Afdeling Land en Bodembescherming Ondergrond, Natuurlijke Rijkdommen bracht op 22 augustus 2016 een gunstig advies uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier. De overige agentschappen brachten geen advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Uit het gecoördineerd advies wordt opgemaakt dat er geen opmerkingen zijn met betrekking tot de aspecten bodembescherming, ondergrond en natuurlijke rijkdommen.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.3. Beleidsdomein Mobiliteit en Openbare Werken

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

1.1.4. Beleidsdomein Landbouw en Visserij

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

1.2. Advies uitgebracht door de betrokken gemeente Ledegem

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

Het college van Burgemeester en Schepenen bracht op 5 september 2016 een gunstig advies uit over deze bescherming.

Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Het advies van de gemeente luidt meer bepaald:

"De gemeente heeft geen bezwaar tegen de voorlopige bescherming. In het verleden heeft de gemeente Ledegem reeds heel wat geïnvesteerd om de commandopost zo toegankelijk mogelijk te maken.

Wel wenst de gemeente haar bezorgdheid te uiten over het mogelijke effect van de bescherming op de huidige en toekomstige bouwmogelijkheden van de naastliggende residentiële hoeve. De gemeente wenst te benadrukken dat dit de bouwmogelijkheden van de residentiële hoeve niet mag beperken."

Zoals gesteld onder '2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming' wordt enkel de betonnen bunker ter bescherming voorgesteld, met een bijkomende perimeter van twee meter, "zodat ondergrondse constructieve elementen en militaire infrastructuur die samenhangt met de bunker, zoals betonnen funderingsplaten, waterafvoersystemen, bekabeling of andere elementen die integraal deel uitmaken van de bunker maar bovengronds niet waarneembaar zijn, mee opgenomen zijn in de bescherming. Aan westelijke zijde loopt deze perimeter tot aan de schuur. Dit betekent een deel van het perceel 770A."

De hoevegebouwen vallen dus buiten de bescherming. Onroerend Erfgoed geeft geen advies op de ontwikkeling van percelen, die palen aan een beschermd goed. Ingrepen aan de hoevegebouwen dienen te voldoen aan de geldende stedenbouwkundige regelgeving, een bescherming van de commandopost wijzigt hier niets aan.

Conclusie: het advies van de gemeente heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier of het beschermingsbesluit.

1.3. Advies uitgebracht door de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (VCOE)

Het advies werd gevraagd op 29 juli 2016.

De VCOE bracht op 15 september 2016 een voorwaardelijk gunstig advies uit over de bescherming van het onroerend goed. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

"De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 15 september 2016 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 29 juli 2016 een adviesvraag van Geert Bourgeois, minister-president van de Vlaamse Regering en minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed over de voorlopige beschermingsvoorstellen van 28 bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland. De commissie ontving 28 individuele beschermingsdossiers. Elk dossier wordt begeleid door de criterionota 'Bunkers uit de eerste Wereldoorlog in het Duitse Hinterland'. De VCOE spreekt zich in voorliggend advies uit over de documenten in het kader van de bescherming met name (a) het ministeriële besluit tot bescherming, (b) de fotoregistratie, (c) het afbakeningsplan en (d) het beschermingsvoorstel en (e) de criterionota.

De commissie formuleert in dit advies eerst een aantal algemene bemerkingen en gaat nadien in op de artikels van de betreffende ministeriële besluiten."

Algemene opmerking:

In dit verslag worden enerzijds alle algemene opmerkingen van de VCOE behandeld en anderzijds specifieke opmerkingen, die betrekking hebben op onderhavig beschermingsdossier. Opmerkingen die louter betrekking hebben op een andere

individueel beschermingsdossier worden in het verslag horend bij de desbetreffende bunker behandeld.

"2. Algemene bemerkingen:

a) Thematisch pakket: De 28 bunkers die ter bescherming worden voorgelegd maken deel uit van een thematisch pakket 'bunkers in het Duitse hinterland'. In het 'Duitse Hinterland' werden in de voorbije jaren in totaal 170 bunkers geïnventariseerd en opgenomen in de vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. De commissie vindt het positief dat de 28 bunkers als geheel worden voorgelegd ter bescherming. Tegelijkertijd stelt de commissie vast dat de thematische samenhang tussen de 28 bunkers in de individuele dossiers niet in kaart wordt gebracht. De commissie vraagt daarom bij de beschermingsdossiers een overzichtskaart en lijst toe te voegen met de individuele ligging van de verschillende beschermingen."

Bespreking:

Het beschermingspakket 'Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland' is opgevat als een geheel van individuele beschermingsdossiers. In de inleiding van het eerste hoofdstuk 'Beschrijvend gedeelte' van elk inhoudelijk dossier wordt steeds duidelijk gemaakt dat het desbetreffende beschermingsvoorstel kadert in het thematische beschermingspakket 'Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland' en wordt verwezen naar de specifieke criterionota 'Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland', dat als bijlage bij het inhoudelijke dossier is toegevoegd. Het thematisch kader is dus voldoende duidelijk.

Bovendien zou een overzichtskaart en lijst een vals gevoel van samenhang geven. De geselecteerde bunkers behoren namelijk tot verschillende stellingen en hebben elk hun eigen specifieke historische context. Een overzichtskaart is bijgevolg niet nuttig.

"b) Criterionota: De commissie stelt vast dat op basis van de gevoerde inventarisatie een criterionota werd opgemaakt: 'Bunkers uit de eerste Wereldoorlog in het Duitse Hinterland'. De criterionota schetst de historische achtergrond van WOI, kadert de bunkerbouw binnen deze historische context en formuleert vervolgens de erfgoedwaarden en selectiecriteria op basis waarvan de te beschermen bunkers worden geselecteerd. De commissie vindt het positief dat de thematische inventarisatie wordt doorvertaald naar voorliggend beschermingspakket. Hierbij werd uit 170 bunkers een selectie van 28 bunkers gemaakt. De commissie heeft evenwel een aantal bedenkingen bij de toetsing van de bunkers aan de hand van de criteria zoals opgenomen in de criterionota.

De commissie stelt vast dat het overgrote deel van de beschermingsdossiers de bescherming verantwoordt op basis van de historische contextwaarde, ensemblewaarde, zeldzaamheid, en representativiteit. De criteria met betrekking tot huidige context, gaafheid, authenticiteit en herkenbaarheid komen zelden aan bod. De commissie is van oordeel dat huidige contextuele criteria zoals zichtbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid, het huidig gebruik, de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming in elk dossier expliciet moeten worden afgetoetst. Indien dit niet gebeurt kan op basis van één criterium (bv. historische contextwaarde) de volledige set van 170 geïnventariseerde bunkers in principe in aanmerking komen voor bescherming en schiet de criterionota zijn doel voorbij."

Bespreking:

Het doel van een criterionota is de criteria te bespreken die mogelijk een rol kunnen spelen bij een selectie. In de eerste plaats wordt de erfgoedwaarde van de bunkers geëvalueerd. De criteria vormen hierbij een bijkomende toetsing. In een beschermingsbesluit worden die criteria aangehaald, die een doorslag gegeven hebben bij de selectie. Dit varieert van bunker tot bunker. Het is niet de bedoeling om alle criteria uit de criterionota per object uit te werken. Bijkomend kan opgemerkt worden dat de historische contextwaarde niet voor alle 170 bunkers even hoog is.

Een beschrijving per bunker van de huidige contextuele criteria zou verkeerdelijk de indruk kunnen wekken dat de zichtbaarheid, bereikbaarheid of toegankelijkheid, het huidige gebruik, de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming steeds een rol spelen bij de selectie. Dit is niet zo. Bunkers worden niet louter beschermd omwille van dergelijke huidige contextuele criteria. Een bescherming van een bunker betekent niet automatisch dat de desbetreffende bunker geduid, ontsloten of herbestemd dient te worden.

"c) Ruimtelijk spoor: De commissie stelt vast dat de criterionota zich beperkt tot het instrumentarium vanuit het beleidsveld onroerend erfgoed. De commissie meent dat bunkers bij uitstek gerekend kunnen worden tot het soort bouwkundig erfgoed dat vaak sterk verweven is met de landschappelijke context. De lokale ruimtelijke verankering van bunkers kan dan ook een valabel complementair en/of alternatief spoor vormen voor vrijwaring in de toekomst. Aansluitend vraagt de commissie te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn om dergelijke thematische inventarisatieprojecten door te vertalen naar een onroerenderfgoedrichtplan. De exacte invulling van de figuur van het onroerenderfgoedrichtplan is momenteel nog onduidelijk. Wel is het reeds duidelijk dat onroerenderfgoedrichtplannen de sectorale insteek voor het ruimtelijk beleid willen vormen. De mogelijkheden inzake ruimtelijke verankering vormen een bijkomende afwegingsfactor en kunnen leiden tot een meer selectief beschermingsbeleid. De commissie acht het zinvol de criterionota op dit punt aan te vullen."

Bespreking:

De bunkers zijn opgenomen in de vastgestelde lijst van het bouwkundig erfgoed van 11 december 2014 en kennen bijgevolg een vorm van lokale ruimtelijke verankering. Een vaststelling betekent dat wie een bunker wil afbreken, hiervoor een stedenbouwkundige vergunning moet aanvragen bij de gemeente.

De opmaak van een onroerenderfgoedrichtplan voor de bunkers in het Duitse hinterland hoeft niet a priori uitgesloten te worden, maar de vraag stelt zich hoe realistisch een dergelijk onroerenderfgoedrichtplan is voor het thema van de bunkers in het Duitse hinterland. Een onroerenderfgoedrichtplan kan opgemaakt worden voor een afgebakend gebied of rond een specifiek thema. Bij de opmaak van een onroerenderfgoedrichtplan staan samenwerking en participatie centraal. Een onroerenderfgoedrichtplan focust op de opmaak van een langetermijnvisie en de realisatie van die visie via een actieprogramma. De bedoeling is om de ontwikkeling van het onroerend erfgoed geïntegreerd te benaderen en een visie tot stand te laten komen via de samenwerking van verschillende actoren en met participatie van de lokale bevolking. Een onroerenderfgoedrichtplan kan echter niet afgedwongen worden. Aangezien de meeste van de 170 geïnventariseerde bunkers in het Duitse hinterland eigendom zijn van private personen, zou de goedkeuring en samenwerking met alle eigenaars noodzakelijk zijn. Dit is niet evident en weinig realistisch. De opmaak van een dergelijk onroerenderfgoedrichtplan voor 'de' bunkers van het 'Duitse hinterland' zou een werk van lange adem betekenen, die helemaal geen garantie biedt op succes. Een bescherming als monument daarentegen is een duurzaam statuut, dat de maximale instandhouding van de erfgoedwaarden van de belangrijkste bunkers garandeert.

"d) Inventarisatie en bescherming: De inventarisatie van de 170 bunkers in het Duitse hinterland kadert binnen de uitbreiding van Inventarisatie van de relikten uit de Eerste Wereldoorlog in de Westhoek naar heel Vlaanderen. Op basis van de voortschrijdende inventarisatie van alle wereldoorlogrelikten worden systematisch thematische beschermingspakketten gedefinieerd. Specifiek voor de bunkers geeft de criterionota aan: 'In de komende jaren worden de resterende bunkers en bunkerlinies in Vlaanderen geïnventariseerd en geëvalueerd op hun erfgoedwaarde. Voor waardevolle bunkers en bunkergehelen worden beschermingsdossiers opgesteld.'

De commissie erkent dat inventarissen een dynamisch instrument vormen. De commissie vraagt evenwel het beschermingsbeleid zo coherent mogelijk te maken en af te stemmen op het inventarisatieproces. De commissie verwijst in dit verband naar de beschermingskalender van 2016. Voorliggend thematisch pakket van bunkers uit het Duitse Hinterland kadert volgens de kalender binnen het thema WOI-erfgoed. De bescherming van de Hollandstelling kadert binnen hetzelfde thema, maar maakt geen deel uit van voorliggend pakket in het Duitse Hinterland. Daarnaast treft de commissie op de beschermingskalender de ad hoc-beschermingen aan van bunkers in Oudenburg, Blankenberge en Zedelgem. Het is onduidelijk of deze overlappen met voorliggend pakket. De geschutsbedding in Langemark maakt deel uit van voorliggend pakket, maar wordt ook afzonderlijk opgenomen op de beschermingskalender. Het is voor de commissie aldus onduidelijk in welke mate voorliggend pakket de ambitie heeft een representatief en afgerond geheel te zijn en hoe toekomstige individuele of pakketmatige beschermingen zich hiertoe zullen verhouden."

Bespreking:

Allereerst dient opgemerkt te worden dat deze opmerkingen geen verband houden met de erfgoedwaarden van de desbetreffende objecten.

Zoals beschreven in de criterionota 'Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland', onder '1.3. Bunkers in het Duitse hinterland' komt de 'Hollandstelling' aan bod in afzonderlijke beschermingspakketten. De 'Hollandstelling' heeft namelijk een specifieke historische en ruimtelijke context. Het deel van de 'Hollandstelling' tussen Evergem en Vrasene kwam al aan bod in een beschermingspakket. Een volgend thematisch beschermingspakket 'Hollandstelling' zal de bescherming van waardevolle bunkers en bunkergehelen omvatten tussen de kust en Assenede.

In de beschermingskalender worden de ad hoc beschermingsaanvragen omwille van praktische redenen afzonderlijk opgelijst. Daar waar mogelijk, worden deze ad hoc vragen behandeld in thematische pakketten. Zo worden de ad hoc beschermingsaanvragen van bunkers in Oudenburg, Blankenberge en Zedelgem geïntegreerd in onderhavig thematisch beschermingspakket. Hierbij dient opgemerkt te worden dat niet alle ad hoc aanvragen effectief leiden tot een bescherming, omdat niet alle bunkers over voldoende erfgoedwaarde beschikken. Omwille van de duidelijkheid zal de ad hoc beschermingsaanvraag in de inleiding van het desbetreffend inhoudelijk dossier toegevoegd worden.

Zoals gesteld in de inleiding van het inhoudelijke dossier van de Duitse geschutsbedding Houthulstbos uit de Eerste Wereldoorlog in Langemark-Poelkapelle werd Onroerend Erfgoed pas na de beschermingsrondes van Duitse bunkers in Langemark-Poelkapelle op de hoogte gebracht van het bestaan van deze geschutsbedding. Strikt genomen hoort Langemark-Poelkapelle niet tot wat gedefinieerd is als 'Duits hinterland'. Inhoudelijk sluit de geschiedenis van de geschutsbedding echter naadloos aan op die van de bunkers van het Duitse hinterland, en ook geografisch ligt de geschutsbedding op amper 1200 meter van de gemeente Staden af, dat wel behoort tot het 'Duitse hinterland'. Omwille van deze geografische en inhoudelijke redenen is het wel opportuun om de beschermingsprocedure van deze geschutsbedding te koppelen aan het thematische beschermingspakket Duits hinterland. Omwille van de duidelijkheid zal dit toegevoegd worden aan de inleiding van het desbetreffend inhoudelijk dossier.

Zoals gesteld in de criterionota, onder '1.3. Bunkers in het Duitse hinterland', kan er niet uitgesloten worden dat in de toekomst, op basis van nieuwe informatie of inzichten, de bescherming van nog andere bunkers in het 'Duitse hinterland' wordt onderzocht. Nog niet alle bunkers zijn namelijk al gekend, omwille van hun specifieke kenmerken of inplanting. Het is, op basis van het beperkte bronnenmateriaal bovendien helemaal niet eenvoudig om alle bunkers juist te interpreteren.

"3. Artikel 1 van het ministerieel besluit legt de voorlopige bescherming van alle deze 28 bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland als monumenten vast en verwijst

naar de afbakeningsplannen en de fotoregistratie die als bijlagen bij het beschermingsbesluit werden gevoegd. De commissie ondersteunt artikel 1 van het ministerieel besluit waarin de voorlopige bescherming van de 28 bunkers wordt vastgelegd.

De commissie stelt zich vragen bij de voorgestelde afbakening van de monumenten. Rond elke bunker wordt standaard een perimeter van 2 meter mee beschermd. Deze keuze wordt evenwel nergens gemotiveerd of toegelicht. De commissie merkt op dat de context van de bunkers zeer sterk varieert (agrarisch gebied, woongebied, bos...). Door een standaardperimeter in te stellen, miskennen enkele beschermingen de ruimtelijke, historische, landschappelijke en/of functionele context van de bunker (verschillende types bunkers). De leesbaarheid van de verschillende puntvormige objecten kan echter pas bewaard blijven als de ruimtelijke context ook bewaard wordt. Een perimeter van 2 meter is aldus een minimum uitgangspunt."

Bespreking:

Rond nagenoeg elke bunker wordt inderdaad een perimeter van twee meter mee afgebakend. Deze perimeter wordt steeds in het inhoudelijk dossier gemotiveerd onder '2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming'. Deze perimeter heeft namelijk tot doel om uitstekende betonnen fundamentplaten, waterafvoersystemen of andere elementen die integraal deel uitmaken van de bunker maar bovengronds niet waarneembaar zijn, mee op te nemen in de bescherming. Zoals ook steeds bij '1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen' vermeld, is het eigen aan bunkers dat er in de ondergrond in en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur zitten die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

In een enkel geval wordt de perimeter zelfs wat ruimer genomen, bijvoorbeeld omdat er rond de desbetreffende stelling een aarden ophoging was aangelegd, die in de perimeter gevat wordt. Dit wordt dan eveneens onder '2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming' gemotiveerd.

Het uitgangspunt van dit thematisch beschermingspakket zijn bunkers. Deze bunkers worden doorgaans beschermd omwille van specifieke historische, architecturale, technische en culturele waarden. De bunkers liggen inderdaad in een wisselende ruimtelijke context. Een ruimere afbakening van de bunkers is inhoudelijk gezien moeilijk te verantwoorden als deze ruimere omgeving ook niet over voldoende erfgoedwaarde beschikt. Het is onmogelijk om het gezichtsveld van een observatiepost of het bereik van een mitrailleurspost effectief als monument of als overgangszone te beschermen, omdat deze kilometers ver kunnen reiken. De inplanting van een bunker tussen boerderijgebouwen is een veel te zwak inhoudelijk argument om de bescherming van een volledige hoeve-site te bepleiten.

"De commissie vraagt voor enkele bunkers de afbakening te heroverwegen. Voor volgende bunkers wordt bij voorkeur een overgangszone ingesteld die tot doel heeft de specifieke context van de bunker te vrijwaren: [...] de Lordfarm in Ledegem aan de hoeve op het adres Provinciebaan 104 [...]"

Bespreking

De commissie vraagt de afbakening van enkele bunkers te heroverwegen, en met name een overgangszone in te stellen om de specifieke context van de bunker te vrijwaren. Hoe groot deze afbakening dan wel moet zijn en hoe deze afbakening moet verantwoord worden, staat niet in het advies.

Eerst worden drie bunkers aangehaald die ingeplant zijn op of tegen een hoeve-site. In de drie gevallen worden de bunkers beschermd omwille van specifieke historische, architecturale, technische en culturele waarden. Het betreft drie bunkers op of bij een hoeve-site, die over onvoldoende erfgoedwaarde beschikt. Ook zonder de historische contextwaarde bezitten de bunkers nog voldoende erfgoedwaarde. De historische contextwaarde van de bunkers is niet van die aard dat ze een overgangszone rond de

desbetreffende hoevesites verantwoord. De individuele bunkers, waarvan melding in het advies, worden in het desbetreffende verslag behandeld.

De commandopost bij 'Lord Farm' in Ledegem is gebouwd achter de feitelijke hoevesite. Het betreft een unieke, gaaf bewaarde en mooi uitgewerkte commandopost met een gang, drie kamers en een observatiepost. De commandopost is publiekelijk ontsloten vanaf de Industrieweg, via een pad aan de achterzijde van de hoeve. De toegangszijde van de commandopost zit ook aan oostelijke zijde, weg van de feitelijke hoevesite. Deze hoeve is niet opgenomen in de Inventaris van het Onroerend Erfgoed.

"4. Artikel 2 van het ministerieel besluit verwijst naar de verschillende erfgoedwaarden die de bescherming als monument verantwoordt en beschrijft de aanwezige erfgoedkenmerken en erfgoedelementen uitvoerig. De erfgoedwaarden van de verschillende bunkers, conform artikel 2 van hun respectievelijke ministeriele besluiten, worden in een tabel weergegeven. [...]"

Bespreking

Vervolgens wordt in het advies een tabel weergegeven. De tabel heeft als onderwerp: "Erfgoedwaarden van de verschillende bunkers, conform artikel 2 van hun respectievelijke ministeriele besluiten".

"De definitie van de verschillende erfgoedwaarden is opgenomen in de criterionota. De commissie merkt op dat de technische en architecturale waarde in de definitie zeer nauw bij elkaar aansluiten. Het is dan ook niet steeds duidelijk waarin de technische waarde zich onderscheidt. De definitie van technische waarde luidt: "De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies die specifiek voor militaire doeleinden werden opgericht". De commissie merkt tevens op dat de technische mogelijkheden grotendeels mee de typologie en dus de architecturale waarde bepalen."

Bespreking:

Zoals gesteld in de criterionota onder 4.1.2. betreft de architecturale waarde "de specifieke typologie en bouwwijze van de constructie. Onder meer de inplanting en de afstand tot het front kunnen bepalend zijn voor de gebruikte typologie, de hoogte van de constructie of het gebruikte bouw materiaal. Geprefabriceerde betonstenen werden bijvoorbeeld vaak gebruikt dichtbij de frontlijn, omwille van de logistieke problematiek. Hoewel een deel van de constructies typologisch ingedeeld kan worden, was er tijdens de Eerste Wereldoorlog nog geen sprake van een veralgemeende standaardisatie. Er werd tijdens de oorlog gezocht naar efficiënte bunkertypes. Tijdens het laatste oorlogsjaar werd geijverd voor de bouw van zogenaamde *Einheitsunterstände* bij het 4. Armee. Ook in de verderaf gelegen stellingen zoals de *Hollandstellung* werd met bepaalde types gewerkt." De architecturale waarde focust met andere woorden specifiek op de typologische kenmerken van de bunker.

De technische waarde, beschreven in 4.1.3. van de criterionota, focust op de ontwikkeling van de technieken bij de betonbouw en plaatst de bunkerbouw in een ruimer historisch kader. Zoals beschreven bij de technische waarde in het ministerieel besluit getuigt iedere bunker "met zijn bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei typologieën en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog zou dit leiden tot de massale uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd."

"De commissie stelt vast dat aan de bunker [...]"

Bespreking:

In het advies van de VCOE wordt vervolgens ingegaan op de erfgoedwaarden van enkele specifieke bunkers. Deze opmerkingen worden behandeld in het verslag horend bij de desbetreffende beschermingsdossiers. Voor onderhavig beschermingsdossier zijn er geen opmerkingen van toepassing.

"5. Artikel 3 van de ministeriële besluiten somt de beheersdoelstellingen op. De commissie merkt op dat de beheersdoelstellingen generiek werden opgesteld. De commissie stelt zich bijgevolg vragen bij de haalbaarheid en effectiviteit van enkele van deze generieke beheersdoelstellingen. Aangezien het gaat om eerder atypische gebouwen in specifieke (ruimtelijke) contexten, is het wenselijk de beheersdoelstellingen in een aantal gevallen te formuleren op maat van de specifieke bunker. Zo is het afremmen van natuurlijke (aftakelings)processen van de constructies vaak niet evident of zelfs niet wenselijk. Voor een aantal bunkers is het misschien net omwille van hun specifieke landschappelijke context niet wenselijk de spontane opslag van bomen en struiken te verwijderen of in te grijpen op de waterhuishouding (bv. wegens watergevoelig gebied)."

Bespreking:

De beheersdoelstellingen werden inderdaad in de mate van het mogelijke generiek opgesteld, maar daar waar nodig toch op maat van de bunker. De volledige bouwfysische toestand van alle bunkers is echter niet steeds duidelijk, omdat niet alle bunkers toegankelijk waren of volledig bezichtigd konden worden, bijvoorbeeld omwille van een te hoge waterstand in of rond de bunker of omwille van begroeiing op de bunker.

De bedoeling van een bescherming als monument is net het maximale behoud of instandhouding van de constructie. Hiertoe moeten alle oorzaken van verdere aftakeling in de mate van het mogelijke vermeden worden, zoals de spontane opslag van bomen en struiken of een problematische waterhuishouding.

"De commissie vraagt de beheersdoelstellingen zo helder mogelijk te formuleren.

- Specifiek suggereert de commissie beheersdoelstellingen 3° als volgt aan te passen: "De erfgoedwaarden van de bunker en de leesbaarheid ervan zouden desgevallend versterkt kunnen worden versterkt door het verwijderen van de materialen, schroot, bouwafval of rommel op, tegen en in de betonnen post. Ook de spontane opslag van bomen en struiken zou dient omzichtig verwijderd kunnen te worden indien dit in overeenstemming is met de specifieke landschappelijke context."

Bespreking:

De desbetreffende beheersdoelstelling, waarvan de nummering kan wijzigen van dossier tot dossier, wordt als volgt geformuleerd:

"De erfgoedwaarden van de bunker en de leesbaarheid ervan zouden desgevallend versterkt kunnen worden door het verwijderen van de materialen, schroot, bouwafval of rommel op, tegen en in de betonnen post. Ook de spontane opslag van bomen en struiken zou omzichtig verwijderd kunnen worden. Aarde en grasbegroeiing, tijdens de oorlog aangelegd op het dak van de bunker, of mosbegroeiing op de muren, vallen hier niet onder."

Zoals hoger gesteld, konden niet alle bunkers volledig bezichtigd worden. Vandaar dat deze beheersdoelstelling voorzichtig werd opgesteld met "zouden desgevallend". Bovendien kan wat nu nog niet is, wel nog komen. Een spontane opslag van struiken en bomen kan ook na de bescherming nog plaatsvinden. Vandaar de voorzichtige formulering.

Zoals hoger gesteld is de bedoeling van een bescherming als monument het maximale behoud of instandhouding van de erfgoedwaarden. Hiertoe moeten alle oorzaken van verdere aftakeling in de mate van het mogelijke vermeden worden, zoals de spontane opslag van bomen en struiken.

- *"De commissie vraagt doelstelling 4° te verduidelijken: "Het droog houden van de bunker door gepaste maatregelen tegen waterinsijpeling met name het afdekken van eventuele openingen in het dak zonder de luchtcirculatie te wijzigen, bevordert de instandhouding van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen". Het is onduidelijk hoe deze doelstelling gerealiseerd kan worden. Afsluiting heeft onvermijdelijk een invloed op de luchtcirculatie."*

Bespreking:

Dit is een beheerskwesitie. Er zijn verschillende mogelijkheden om een bunker af te dekken tegen waterinsijpeling, zonder de bunker volledig af te sluiten en de luchtcirculatie te beïnvloeden. Een oplossing is afhankelijk van bunker tot bunker. Beheersconsulenten kunnen in samenspraak per bunker een goede oplossing voorstellen.

- *"De commissie vraagt tevens de beheersdoelstelling 5° inzake grondwater als volgt te wijzigen: "Het is aan te bevelen om maatregelen te nemen om grondwater in de bunker permanent te vermijden." Permanent ingrijpen kan gevolgen hebben op de waterhuishouding in de gehele omgeving. De doelstelling kan gedifferentieerd worden in functie van de situatie."*

Bespreking:

De desbetreffende beheersdoelstelling, waarvan de nummering kan wijzigen van dossier tot dossier, werd als volgt geformuleerd:

"In voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden."

Een ingrijpen op de waterhuishouding van een bunker kan inderdaad invloed hebben op de waterhuishouding in de omgeving. Deze beheersdoelstelling zal als volgt aangepast worden:

"In voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden, in overeenstemming met de specifieke landschappelijke context".

"Artikel 3 van de ministeriële besluiten formuleert tenslotte twee doelstellingen die ingaan op conserverende maatregelen voor blootliggend ijzer en houten onderdelen. Deze twee punten worden algemeen overgenomen in alle ministeriële besluiten, of ze al dan niet van toepassing zijn is vaak onduidelijk."

Bespreking:

Meestal zijn de bunkers opgetrokken in gewapend beton, dat gegoten werd in een houten bekisting. Deze houten bekisting bleef soms (ten dele) aanwezig. Ook in openingen, zoals schietgaten en verluchtigingsgaten, of tegen de plafonds werd vaak hout gebruikt. Bunkers opgetrokken met betonstenen, bevatten doorgaans eveneens wapeningsijzers. In bunkers zijn vaak ook andere ijzeren elementen terug te vinden, zoals haken, ijzeren deurelementen, enzovoort.

Zoals hoger gesteld, is het vaak niet evident om een bunker volledig te bezichtigen en bijvoorbeeld blootliggend ijzer of alle houten onderdelen te detecteren. Vandaar dat beide beheersdoelstellingen bij alle bunkers als volgt geformuleerd zijn (de nummering van beheersdoelstelling is verschillend per dossier):

"Conserverende maatregelen (roestwerende behandeling) voor blootliggende ijzeren onderdelen bevorderen de instandhouding van de ijzeren erfgoedelementen op zich en het omliggende beton, dat beschadigd zou kunnen worden door uitzettende corrosie."

"Conserverende maatregelen voor houten onderdelen bevorderen de instandhouding van de houten erfgoedelementen."

"Voor de bunker [...]"

Bespreking:

In het advies van de VCOE wordt vervolgens ingegaan op een beheersdoelstelling van een specifieke bunker. Deze opmerking wordt behandeld in het verslag horend bij het specifieke beschermingsdossier.

"6. De commissie gaat akkoord met artikel 4 van de ministeriële besluiten dat de voorschriften formuleert voor de instandhouding en het onderhoud van de te beschermen bunkers.

7. Artikel 5 somt de toelatingsplichtige handelingen op. De commissie wenst de volgende opmerkingen te geven. De set aan toelatingsplichten is in de 28 beschermingsbesluiten grotendeels dezelfde. Slechts de toelatingsplicht inzake het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden komt slechts in 14 van de 28 dossiers voor. De commissie vraagt deze toelatingsplicht in alle ministeriële besluiten op te nemen."

Bespreking:

De desbetreffende toelatingsplichtige handeling wordt als volgt geformuleerd:

"het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden, met uitzondering van verkiezingspubliciteit en met uitzondering van publiciteitsinrichtingen, waarbij wordt bekendgemaakt dat het goed te koop of te huur is, op voorwaarde dat de totale maximale oppervlakte niet meer bedraagt dan 4 m²".

Deze toelatingsplicht is enkel opgenomen indien de desbetreffende bunker goed zichtbaar is vanaf het openbaar domein. Voor bunkers die ver van het openbaar domein liggen, werd deze toelatingsplicht niet opgenomen om de desbetreffende toelatingsplichten nietodeloos te verzwaren. Bij enkele bunkers zal deze toelatingsplichtige handeling na een heroverweging toch nog toegevoegd worden.

Conclusie: het advies van de VCOE heeft invloed op het beschermingsbesluit.

1.4. Conclusie voorafgaand aan de voorlopige bescherming

De uitgebrachte adviezen hebben invloed op het beschermingsbesluit.

Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

Art. 3. 5° "In voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden."

werd gewijzigd in:

Art. 3. 5° "In voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden, in overeenstemming met de specifieke landschappelijke context."

Bij Art. 5. 4° werd volgende toelatingsplichtige handeling toegevoegd:

"f) het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden, met uitzondering van verkiezingspubliciteit en met uitzondering van publiciteitsinrichtingen, waarbij wordt bekendgemaakt dat het goed te koop of te huur is, op voorwaarde dat de totale maximale oppervlakte niet meer bedraagt dan 4 m²;"